

הירחון האלקטרוני של עדאלה
גיליון מס' 54, נובמבר 2008

מחשבות על דרום אפריקה

באוקטובר 2008 יצאה לדרום אפריקה משלחת של מזכ"לי מפלגות ערביות בישראל, אנשי אקדמיה ופעילים פוליטיים, שהשתתפו בקורס אינטנסיבי. הקורס כלל הרצאות וסדנאות, שבהן נבחן הניסיון הדרום אפריקאי במאבק באפרטהייד ונערכה היכרות עם המאבק שניהל הקונגרס הלאומי האפריקאי (ANC) להענקת שוויון לאזרחי המדינה השחורים ולמעבר למדינה דמוקרטית. משתתפי הקורס גם סיירו באתרים היסטוריים הקשורים למאבק נגד האפרטהייד, כמו בית המשפט לחוקה שנבנה על שרידיהם של בתי כלא מתקופת האפרטהייד; מוזיאון האפרטהייד; והאתר שבו ישב בית המשפט העליון ששלח למאסר את מנהיגי ה-ANC. את הקורס יזמו עדאלה וה- (HSRC) Human Sciences Research Council, בתיאום עם ממשלת דרום אפריקה ויו"ר ועדת המעקב העליונה לאזרחים הערבים בישראל, שאוקי חטיב.

בעקבות הביקור פנה עדאלה לחברי המשלחת וביקש מהם תשובות קצרות לשלוש שאלות:

שאלה מס' 1: מה דעתך על נקודות הדמיון ועל ההבדלים בין המאבק הפלסטיני והמאבק של הקונגרס הלאומי האפריקאי (ANC) בדרום אפריקה. אילו לקחים אפשר להפיק מהמאבק נגד האפרטהייד?

שאלה מס' 2: השוואות בין המשטר הישראלי למשטר האפרטהייד נעשו לאחרונה נפוצות בשיח הפוליטי והאקדמי. מניסיוןך, עד כמה ההשוואות האלה תקפות או מתאימות?

שאלה מס' 3: במשא ומתן שהתנהל בינו לבין המפלגה השלטת בתקופת האפרטהייד, ה-ANC דחה את ההצעה לכלול זכויות קולקטיביות למיעוטים בחוקה החדשה, בטענה שזכויות קולקטיביות עומדות בניגוד לאוריינטציה הליברלית של החוקה. האם לדעתך הכיוון הזה מתאים לפלסטינים בישראל?

עד היום חמישה מחברי המשלחת ענו לשאלות ותשובותיהם מובאות בהמשך. חמשת המשתתפים הם:

דמוקרטי

מר עוואד עבד אל-פתאח – מזכ"ל מפלגת בל"ד – ברית לאומית

ד"ר ח'אלד אבו עסבה – מנהל מכון מסאר למחקר חינוכי, תכנון וייעוץ;
חבר הנהלת עדאלה

ד"ר תאבת אבו ראס – מרצה באוניברסיטת בן-גוריון – חבר לשעבר

בהנהלת עדאלה

גב' תמאם בدير – יועצת חינוכית; התנועה האיסלאמית

גב' אינאס עודה-חאג' – מנהלת שותפה במדה אלכרמל – המרכז

הערבי למחקר חברתי יישומי; מפלגת בל"ד – ברית לאומית דמוקרטית

שאלה מס' 1: מה דעתך על נקודות הדמיון ועל ההבדלים בין המאבק הפלסטיני והמאבק של הקונגרס הלאומי האפריקאי (ANC) בדרום אפריקה. אילו לקחים אפשר להפיק מהמאבק נגד האפרטהייד?

עוואד עבד אל-פתאח:

קשה למצות במסגרת זו את כל הלקחים, קווי הדמיון ונקודות השוני בין שני המקרים, אבל אפשר בהחלט להצביע על החשובים ביניהם: ראשית, בדרום אפריקה ההתנגדות ביססה את דרישותיה על שוויון ולא על הפרדה כבר מתחילת דרכה. האסטרטגיה הפוליטית של מנהיגי ההתנגדות התבססה על רטוריקה של זכויות ליברליות. הם דבקו באסטרטגיה זו עד להפלתו של משטר האפרטהייד, אף על פי שהיו בארגון קולות שקראו לפרישה על בסיס דמוגרפי וגיאוגרפי. הניסיון הדרום-אפריקאי לא קידש את אמצעי המאבק. מתנגדי האפרטהייד נקטו כל אמצעי (אמצעים לא צבאיים, אמצעים צבאיים ואמצעים עממיים) בהתאם לנסיבות. במקרים מסוימים ניתנה עדיפות לאמצעי מסוים, לפעמים הוחלפו אמצעים לפי הצורך ולפעמים שולבו כולם יחדיו. למשל, לאחר הטבח בשרפווייל בשנת 1960 ופסילת ה-ANC, היה מעבר למאבק מזוין. אבל דרכי המאבק העממי – הפגנות, שביתות, עצרות ומרי אזרחי – נשארו העיקריים.

מנהיגי ההתנגדות הצליחו לנהל את המאבק נגד המשטר ובו בזמן לשלוט בסכסוכים בין הפלגים השונים בתנועת ההתנגדות. האחדות של התנועה הדמוקרטית הלאומית בדרום אפריקה היתה חיונית והיוותה מרכיב קריטי במאבק, עד ל ניצחון.

בעניין האחדות הלאומית, בתנועה הלאומית הפלסטינית חל פיצול קשה עוד בטרם השיגה את יעדיה וחלק ממנה נהפך למעין משתף פעולה עם הכיבוש. זה מזכיר ישויות פוליטיות מעוותות, שהוקמו על ידי משטר האפרטהייד לשחורים ולאסיתים. אני אומר זאת ביודעי שהקמת הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) בשנות השישים היתה אירוע מאחד וחשוב, שגילם את אופיה של

האומה ושם קץ לפילוגים. אבל ההשתלטות של זרם אחד על קבלת ההחלטות ועל המשאבים הובילה לכישלון של אש"ף ולהידרדרות מנהיגיו לפשרות משפילות וסיכלה את השגת היעד הפלסטיני העיקרי – הקמתה של מדינה חילונית דמוקרטית אחת בפלסטין. נכון שיש הבדלים חשובים בין שני המקרים, אבל מה שאיפיון את המאבק בדרום אפריקה הוא היציבות והבהירות של היעד האסטרטגי – ביטול הגזענות והשגת שוויון מלא. האליטה הפלסטינית, לעומת זה, תמכה בתחילה במצע של מדינה אחת והגיעה לבסוף לדרישה להקים מדינה על 22% מאדמות פלסטין, תוך קבלה של ישראל כמדינת היהודים.

אינאס עודה-חאג':

מהמאבק בדרום אפריקה אפשר להפיק לקחים רבים, שיביאו תועלת למאבק הפלסטיני נגד הכיבוש. אולי החשוב ביניהם הוא היכולת לגייס תמיכה בינלאומית. התמיכה הבינלאומית היתה אחד מארבעה יסודות עיקריים שעליהם התבסס המאבק נגד האפרטהייד בדרום אפריקה: גיוס המונים; התארגנות מחתרתית (שצמחה בעקבות הוצאתם של מרבית הארגונים אל מחוץ לחוק); מאבק מזוין; ותנועת סולידריות בינלאומית. הסנקציות הכלכליות שהקהילה הבינלאומית הטילה על דרום אפריקה הגזענית בשנות השמונים, הביאו את המשק שלה אל סף התמוטטות. המחיר הזה והבידוד שכפו על דרום אפריקה הסנקציות הכלכליות יצרו את ניצני המודעות של משטר האפרטהייד לעובדה שאינו יכול להמשיך במדיניות זו. כך נפתחה הדרך לראשית המו"מ שנועד להביא לסיום משטר האפרטהייד ולייסוד משטר דמוקרטי בדרום אפריקה.

מה הביא לדינמיקה הבינלאומית הזאת? בראש ובראשונה היעילות של הנהגת המאבק, שבה היו שותפים מפלגות וארגונים רבים בהנהגתו של הקונגרס הלאומי האפריקאי (ANC). לאלה נוסף השילוב בין ארבעת יסודות המאבק, שכל אחד מהם היה כלי שרת לקידום התכלית העליונה. שימוש במאבק המזוין, לדוגמה, לא היה תלוש מהמאבק המדיני-הפוליטי אלא המשיך אותו בתוך מסגרת מאוחדת וברורה. לכך הצטרפו גיוס החברה והסתמכות על ארגונים חברתיים וקהילתיים – ארגוני נשים, ארגוני סטודנטים. לכל אלה היה יעד עליון ברור – ייסוד מדינה דמוקרטית וחברה המושתתת על שוויון והכרה הדדית. הכל ידעו שכדי להגשים יעד זה אפשר – וגם צריך – להתעלות מעל למחלוקות הקטנות והצרות.

בהקשר זה יכול המאבק הפלסטיני להפיק תועלת מהמודל הדרום אפריקאי, שכן הצדק של התביעה הפלסטינית אינו נופל מהצדק של המאבק נגד האפרטהייד. במישור הפלסטיני דרוש איחוד של אסטרטגיות ההתנגדות, באופן שיבטיח את גיוסם של כל בני העם וישרת את התכלית העליונה – שחרור והקמת מדינה דמוקרטית. יש לבנות מסגרת שתאגד בתוכה מפלגות וארגונים קהילתיים הפועלים בחברה האזרחית, בדומה לחזית הדמוקרטית המאוחדת בדרום אפריקה (UDF – United Democratic Front), שאיגדה מאות ארגונים קהילתיים שתמכו במאבק הפוליטי ותרמו להעצמתו.

במישור הבינלאומי יש לפעול ליצירת האחדה של השיח הפלסטיני כלפי חוץ. יש לנסח את הדרישות הפלסטיניות בשפת זכויות אוניברסליות, בלי להתעלם מהפן הלאומי – שהוא לב הסכסוך – כדי לגייס תמיכה בינלאומית בסוגיה הפלסטינית. המאבק בסוגיה הפלסטינית קשה יותר מהמקרה של דרום אפריקה, בגלל ההטיה המוחלטת של ארצות הברית לצד ישראל, הפילוג הפלסטיני הפנימי וחולשת העמדה הערבית המאוחדת ואולי העדרה המוחלט. ובכל זאת, מרחב הפעולה האפשרי בעניין זה עולה על המרחב המנוצל למעשה ויש לפעול ביתר שאת בכיוון הזה.

ד"ר תאבת אבו ראס:

אין ספק שיש גם דמיון וגם שוני בין המאבק הפלסטיני לבין המאבק של הקונגרס הלאומי האפריקאי. המאבק הפלסטיני מופנה נגד הכיבוש ולמען העצמאות והקמת מדינה פלסטינית, ואילו המאבק בדרום אפריקה כוון נגד משטר האפרטהייד ולמען צדק ושוויון.

הבדל חשוב נוסף בין שני המאבקים טמון בכך שבמקרה הפלסטיני היו למאבק מימדים דתיים ואתניים חשובים מאוד, בעוד שבמקרה הדרום-אפריקאי למאבק היו היבטים גזעיים ואתניים, ולא לאומיים או דתיים. כן היה הבדל באמצעי-המאבק: הפלסטינים השתמשו במאבק המזוין ככלי לגיטימי, שהתפתח עד כדי הפעלת שאהידים בסוף שנות התשעים של המאה הקודמת ובאינתיפאדה השנייה. סוג זה של מאבק כוון גם נגד אזרחים. בדרום אפריקה המאבק הופנה בדרך כלל נגד המשטר הגזעני ומוסדותיו, ורק לעתים רחוקות נגד אזרחים.

ד"ר ח'אלד אבו עסבה:

אין ספק כי יש קווי דמיון בין המאבק הפלסטיני לבין המאבק של ה-ANC ובה בעת קיים גם שוני מהותי ביניהם. הדמיון בא לידי ביטוי בקיומן של מפלגות ותנועות פוליטיות, שנאבקו בשלטון הקיים בשני המקומות. המאבק היה גם פוליטי וגם צבאי. בשני המקומות נפלו לוחמים לאורך כל שנות המאבק. לעומת זאת, בכמה תחומים יש שוני מהותי בין שני המקרים:

בדרום אפריקה השתתפות של לבנים במאבק, לצד השחורים, היתה תופעה נפוצה יותר מהתגייסות פעילה של יהודים בישראל למאבק נגד הכיבוש. יתרה מזו, לאורך השנים בלט חוסר היכולת של המנהיגות הפלסטינית לגייס את דעת הקהל העולמית וממשלות של מדינות שונות בעולם לתמיכה במאבקה. אין ספק שבמקרה של דרום אפריקה, גיוס דעת הקהל העולמית סיפק מטרייה, שתחת כנפיה נמשך המאבק עד להצלחה.

בדרום אפריקה, בשלב מסוים המאבק קיבל אופי פוליטי יותר מאשר צבאי, בהנהגתו של ה-ANC. תופעה דומה לא קרתה בפלגים הפלסטיניים השונים. יכולתו של ה-ANC להוביל מאבק מאוחד של הזרמים והפלגים למיניהם היתה אחת הערביות להצלחה. זה זמן רב שאחדות כזאת אינה קיימת באש"ף, שפלגיו השונים חלוקים ביניהם על המבנה שלו, כמו גם על הלגיטימיות של הארגון לקבל החלטות מהותיות.

הבדל מהותי נוסף בין שני המקרים נעוץ בעובדה שבדרום אפריקה המאבק נגד השלטון הלבן (המיעוט) נוהל מחוץ למסגרת הפוליטית הקיימת. לעומת זאת, במסגרת הסכמי אוסלו (תהליך השלום) הפלגים הפלסטיניים העיקריים השתתפו בבחירות לרשות הפלסטינית, אף על פי שלרשות זו אין למעשה כל שליטה ממשית בקרקע, שנמצאת עדיין בשליטת כוחות הכיבוש.

תמאם בדיר:

אחד ההבדלים הוא שבמעגל המאבק הפלסטיני יש מפלגות ופלגים רבים, מצב המקשה לרוב על השגת הסכמה וקונסנזוס סביב פתרונות מוצעים – הן בשאלות פנימיות והן בעניינים חיצוניים. בנוסף, לקונגרס הלאומי האפריקאי (ANC) כמעט ולא היו יריבים בהנהגה והוויכוחים הפנימיים נפתרו בתוך המפלגה. כך עבודתה של המפלגה היתה יעילה יותר.

הניסיון של הקונגרס הלאומי האפריקאי ראוי ללימוד, כי יש בו התנגדות לאימפריאליזם ובה בעת חיפוש הבנות במישור הלאומי והדתי בין הקולוניאליסטים לבין ילידי הארץ. אנשי ה-ANC חיפשו הבנות שאינן מבוססות על הגמוניה של צד אחד, אלא על כיבוד הפלורליזם.

אחד הלקחים שתנועות המאבק הפלסטיני יכולות ללמוד מהניסיון של תנועת השחרור בדרום אפריקה הוא, שאת המאבק אפשר לנהל בדרכים מגוונות – חלקן מבוססות על אמצעים לא אלימים וחלקן על אמצעים אלימים – והן משתנות לפי הנסיבות והתקופה. אין דרך אחת העולה על האחרת. יש להתאים את האמצעים הננקטים לנסיבות ולהתפתחות המאבק. רצוי לקיים מעין סל של אמצעים, שיהיו מוכנים להפעלה בו בזמן, מצב שיתרום בסופו של דבר להשגת יעדי המאבק.

גם הלבנים וגם השחורים הגדירו את עצמם דרום אפריקאים. המציאות הישראלית-הפלסטינית שונה בתכלית: הישראלים והפלסטינים הם שני עמים שונים, שלכל אחד מהם מאויים ושאיפות משלו, ויש ביניהם הבדלי דת ותרבות.

הניסיון הפוליטי של ה-ANC משקף את האוריינטציה הדמוקרטית העמוקה שאיפיינה את הנהגתה המפלגה. מצב זה מקשה על הפקת לקחים מהניסיון של דרום אפריקה, אבל הופך את המאמץ לעשות זאת להכרחי.

שאלה מס' 2: השוואות בין המשטר הישראלי למשטר האפרטהייד נעשו לאחרונה נפוצות בשיח הפוליטי והאקדמי. מניסיוןך, עד כמה ההשוואות האלה תקפות או מתאימות?

ד"ר תאבת אבו ראס:

יש דמיון בין דרום אפריקה לבין המצב בישראל. שני המשטרים החלו כמשטרים קולוניאליסטיים ופיתחו צורת משטר שאיפשרה להם לשלוט במדינה. דומני שהמשטר הישראלי חכם יותר ממשטר האפרטהייד, מכיוון שלא הפריד לחלוטין בין הפלסטינים ליהודים והעניק למיעוט הפלסטיני בישראל זכויות אחדות, כמו זכות ההצבעה לפרלמנט. הדמיון בא לביטוי בהשתלטות של המשטר על משאבי הקרקע, בתת-פיתוח של כלכלת העמים הילידים ובאפליה הגזענית נגדם. בדרום אפריקה האפליה הסתיימה ב-1994, אבל היא עודנה שרירה וקיימת בישראל. היא באה לביטוי בסוגיית הקרקעות ובתחום התכנון והשיכון, וישראל פועלת נמרצות ליפוח את מדיניותה הגזענית בפרויקטים ל"פיתוח" באזורים אלה. אבל בסופו של יום, חוקים, מדיניות ופעולות רבות שנוקטת המדינה בישראל הם גזעניים.

השוואה בין שני המקרים אינה נכונה תמיד; היה קל לנשל את משטר האפרטהייד מהלגיטימיות שלו, מכיוון שהיה מדובר בסילוק של משטר גזעני ולא בשינוי גבולות המדינה. בנוסף לכך, מרבית תושבי דרום אפריקה מאמינים באותה דת – הנצרות. זה אינו המצב בארץ שלנו.

בנוסף לכל אלה יש להביא בחשבון את ההיבט היהודי של ישראל ואת השפעתם של יהודי ארה"ב. כן יש להתייחס להשפעה של ארה"ב ושל מדיניותה באזור. במקרה של דרום אפריקה לא היה צד שלישי חיצוני כמו ארה"ב, שהיה משוחד לטובת צד אחר ושהשפיע על השיחות בין הצדדים. אכן היו מסעות בינלאומיים נגד האפרטהייד, שכללו סנקציות כלכליות וחרמות מצד מדינות שונות, אבל הפתרון לבעיה בדרום אפריקה צמח מפנים.

תמאם בדיר:

אחד ההבדלים החשובים טמון בהתייחסות של העולם אל שני המשטרים; המשטר בדרום אפריקה לא זכה מעולם באהדת העולם. ישראל זיהתה את עצמה מראשית קיומה כ"מדינת קורבנות השואה", וכך זכתה בתמיכה בינלאומית גורפת. למרות זאת, המדיניות של ממשלות ישראל הובילה לצמצום תמיכה זו. רבים בעולם נמנעים מהטחת האשמות בישראל בגלל מעשיה, מחשש שייחסו להם אנטישמיות.

למרות זאת, היחס לישראל החל משתנה ואט-אט החלה להצטייר בעולם תמונתה של ישראל כמדינה כובשת וכוחנית, שרומסת את החוק הבינלאומי ואת אמות המוסר. למרות זאת, מי שחושב שלחץ מצד דעת הקהל הבינלאומית יכול לשים קץ למשטר בישראל באופן דומה לדרך שבה הופל המשטר בדרום אפריקה – טעות בידו.

ביכולתם של עמי תבל, ואף מחובתם, למלא תפקיד משמעותי יותר במאבק לסיום הכיבוש הישראלי ולהשכנת שלום שיתבסס על הנוסחה "שתי מדינות לשני עמים". אין ביכולתה של ישראל להתעלם, בטווח הארוך, מדעת הקהל הבינלאומית. תומס ג'פרסון אמר: "שום מדינה לא תוכל ליישם את מדיניותה בלי לכבד את דעת הקהל הבינלאומית". אבל המאבק הפוליטי הוא מאבקו של הציבור הישראלי. עיקר הנטל נופל על שכמם של אנשי השלום והמוסר האמיתיים, שקוראים לצדק בחברה הישראלית. מחובתם להגביר את מאמציהם בתוך החברה שלהם וליזום פעילויות מגוונות, שישפיעו על דעת הקהל ויפעילו לחץ על ממשלתם; איש לא יוכל לפטור אותם מעול זה.

עוואד עבד אל-פתאח:

אכן, בחוגים אקדמיים ופוליטיים רווחות השוואות רבות בין שני המשטרים. השוואות אלה הביאו לקריאות לאמץ את דרכי ההתנגדות שהביאו לסילוק המשטר הגזעני בדרום אפריקה, כמו חרם וסנקציות. זה מה שמפחיד את האליטות הישראליות, שנבהלות מכל אזכור של המודל של מדינה דמוקרטית אחת בדרום אפריקה.

מנהיגי ישראל והתנועה הציונית חוששים יותר מכל מן הדמוקרטיה, או ליתר דיוק משוויון מלא. אין ספק שיש הבדלים בין שני המשטרים, אבל במהות הם זהים. בדרום אפריקה היה משטר גזעני מובהק. מהות זו איפשרה הקמת חזית בינלאומית נגדו, במיוחד כשמנהיגי ההתנגדות בחרו בשיח דמוקרטי ברור והתמידו בו. המשטר הישראלי היה יותר מתוחכם ומעודן. הוא הנהיג מדיניות גזענית בהרבה תחומים, אבל עשה זאת באופן עקיף, שהוא לאמיתו של דבר יותר מסוכן ואכזרי ממקבילו בדרום אפריקה. משטר זה חפץ לטהר את האדמה מהאוכלוסייה הילידה. הוא עשה זאת באופן אכזרי, כדי שיוכל להצהיר על עצמו כמדינה דמוקרטית ולהיות חלק ממשפחת הדמוקרטיות המערביות שתמכו בו בכל האמצעים. לכן אפשר לומר שהפלסטינים הם בעת ובעונה אחת קורבן של היותה של ישראל מדינה יהודית וגם של היותה מדינה דמוקרטית.

האופן הראשון שבו יושמה ההפרדה הגזעית היה הגירוש של שנת 1948 וחוק ההפרדה הגזעית הראשון בפלסטין היה חוק האזרחות.

ישראל איננה מעוניינת לחיות לצד הפלסטינים. היא מייחלת להיפטר מהם באמצעות ההפרדה הגזעית, לאחר שלא הצליחה לגרשם לחלוטין. היא הקימה את גדר ההפרדה, יצרה את מערכת החוקים המיוחדת למתנחלים והשתלטה על הקרקעות הפלסטיניות; הגדר מפרידה את הפלסטינים מישראל, בלי להעניק להם עצמאות. ברצועת עזה הישראלים נסוגו מתוך הכלא, כדי לשלוט בו מבחוץ. הכיבוש נותר על כנו, אבל הכובש שיחרר את עצמו מחובותיו, לטענתו. בתוך ישראל המשטר מידרדר לקראת אפרטהייד; לערבים אמנם יש זכות הצבעה, אבל הם סובלים

מאפליה שלטונית בכל תחומי החיים. ראש הממשלה הנוכחי, אהוד אולמרט, הודה שהאפליה נגד הערבים היא מדיניות מכוונת הנהוגה מאז 1948.

הערבים בישראל הם תושבים סוג ב' ומצבם דומה לזה של השחורים והאסיאתים בדרום אפריקה, שקיבלו את הזכות להצביע לפרלמנטים לקבוצת הגזע שלהם, שהיו חסרי ריבונות. היום מתייחסים אל הפלסטינים בישראל כאל סכנה ביטחונית ודמוגרפית ולא כאל אזרחים שווים. לפיכך, הדמיון בין שני המשטרים גדול, עובדה שמצביעה על כך שהפלסטינים צריכים לאמץ את העקרונות הפוליטיים שהפילו את משטר האפרטהייד בדרום אפריקה.

אינאס עודה-חאג':

לדעתי ישנו מרחב גדול להשוואה. מובן שאין חפיפה מוחלטת בין שני המשטרים, אבל הדמיון הרב ביניהם אינו יכול להתבטל בגלל כמה הבדלים. הדמיון הבולט ביותר הוא ששניהם משטרים אימפריאליסטיים קולוניאליסטיים במהותם, שביססו את עצמם על גירוש התושבים הילידים ונישולם מקרקעותיהם, לצד מעשי טבח ופשעים שנעשו נגדם. כך שבזמן שהמתיישבים הלבנים (שנודעו מאוחר יותר בכינוי אפריקנרים – Afrikaners) השתלטו את האדמות האפריקאיות וגירשו מהן את התושבים הילידים (השחורים), הארגונים הציוניים כבשו את האדמות הפלסטיניות, גירשו את תושביהן והפקיעו קרקעות מאלה שנתרו בישראל.

נקודת דמיון אחרת טמונה ביחס של שני המשטרים למושג הביטחון הקיומי. בדרום אפריקה שלטה האמונה, שעדיין שלטת בישראל, שהקבוצה ההגמונית אינה יכולה לשמור על עצמה ועל ביטחונה אם לא תבסס לעצמה מדינה שמגדירה את עצמה במונחים אתניים-גזעיים. לפי תפישה זו, כל ניסיון לשנות את הגדרת המדינה – גם אם הוא נעשה באוריינטציה דמוקרטית יותר, המבוססת על צדק ופתיחות – הוא סכנה קיומית שיש לסרב לה ואפילו להילחם בה בכל האמצעים האפשריים.

הדמיון בין המשטר הישראלי לבין האפרטהייד מתגלה בבירור בפעילות היום-יומית, כמו הפעלת משטר גדר ההפרדה, הגבלה של תנועת הפלסטינים ברצועה ובגדה באמצעות מחסומים שמבטרים את האדמה ומפרידים בין אנשים ודרך רישיונות תנועה שניתנים או לא ניתנים באקראיות וללא קריטריונים חוקיים או הומניים.

ההבדל העיקרי הוא שדרום אפריקה אימצה באופן מוצהר וגורף משטר המתבסס על הפרדה גזענית ואתנית, בלי ניסיונות הסוואה, בעוד שישראל מנסה להסתיר את מדיניותה הגזענית באמצעות שמירה על שוליים דמוקרטיים והיא ממשיכה לשמור על תדמיתה כדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון.

ד"ר ח'אלד אבו עסבה:

ההשוואה תקפה בכל האמור ביחסה של מדינת ישראל לשטחים הכבושים. חומת ההפרדה, המפרידה מיליוני פלסטינים זה מזה וכולאת אותם בשטח סגור ומסוגר, שבתוכו אין רצף טריטוריאלי בין הערים והכפרים הפלסטיניים, דומה להפרדה הגזעית שהיתה בדרום אפריקה בתקופת משטר האפרטהייד. לכך יש להוסיף, כי לרשות הפלסטינית הנבחרת אין כל שליטה במשאבי הטבע שבשטחים הכבושים. עם זאת, אי אפשר לטעון שקיים דמיון בין השלטון הישראלי למשטר האפרטהייד בכל הנוגע ליחס לפלסטינים הערבים אזרחי ישראל. לאזרחים אלה ניתנת האפשרות לבחור ולהיבחר לכנסת (גם אם לנבחריהם אין השפעה ממשית על תהליך קבלת החלטות) וגם לשלטון המקומי ביישובים ערביים וביישובים מעורבים.

בחוק הישראלי האפליה וההפרדה הגזעית מופיעות אחרת מאשר בחוקי האפרטהייד בדרום אפריקה. בדרום אפריקה החוקים היו מכוונים במפורש נגד קבוצה מסוימת, ואילו בישראל חוקים רבים יוצרים אפליה עקיפה. חוק האזרחות מפלה במפורש ערבים פלסטינים על רקע גזע.

שאלה מס' 3: במשא ומתן שהתנהל בינו לבין המפלגה השלטת בתקופת האפרטהייד, ה-ANC דחה את ההצעה לכלול זכויות קולקטיביות למיעוטים בחוקה החדשה, בטענה שזכויות קולקטיביות עומדות בניגוד לאוריינטציה הליברלית של החוקה. האם לדעתך הכיוון הזה מתאים לפלסטינים בישראל?

ד"ר ח'אלד אבו עסבה:

אין דמיון בין שני המקרים. בניגוד לישראל, דרום אפריקה אינה מוגדרת מדינתה של קבוצה אחת. החוקה בדרום אפריקה מנסה ליצור אחדות אזרחית, הכוללת את כל אזרחי המדינה על בסיס של שוויון לכל. ישראל מוגדרת מדינה יהודית, ולכן המיעוט היליד אינו נכלל בה, ואין הוא יכול להשתייך אליה מעצם ההגדרה. מכאן, שכדי לשמר את הזכויות האינדיווידואליות של בני מיעוט זה עליהם ליצור לעצמם זהות וזכויות קולקטיביות. הזהות הקולקטיבית תבטיח הגנה על זכויות הפרט ותשמר את הזהות הלאומית והתרבותית הייחודית של האוכלוסייה הערבית הפלסטינית במדינת ישראל.

ד"ר תאבת אבו ראס:

הפתרון לבעיית זכויותיהם של האזרחים בדרום אפריקה, באמצעות ניסוח חוקה אחת שמגנה על כולם, אינו מתאים למצב בישראל. כאן אי אפשר להתקדם בלי להבטיח זכויות קולקטיביות לערבים.

יש הבדל בין שני המקרים; הערבים בישראל הם מיעוט יליד, ואילו בדרום אפריקה הלבנים הם מיעוט מהגר. מה שהוצע בחוקה של דרום אפריקה הוא הבטחת זכויות לכל האזרחים, שחורים כלבנים, ובניית לאומיות אחת, Nationhood. בישראל החוקה המוצעת מגינה על המדינה היהודית האתנית. זו איננה חוקה דמוקרטית ליברלית והמיעוט הפלסטיני מודר ממנה.

אינאס עודה-חאג':

בדרך כלל, חוקות מתקבלות כדי להגן על זכויות הפרט במדינה ולעגן אותן, כדי שלא ייפגעו לנוכח הנסיבות המשתנות. לרוב חוקות מאושררות לאחר שמדינות נוסדות או זכות בעצמאות וכביטוי לשאיפות של המדינות הללו.

דמוקרטיה במובן הרחב של המושג צריכה להבטיח את הזכויות הקולקטיביות של המיעוטים. מכאן עמדתו של הקונגרס הלאומי האפריקאי, ששלל את הצורך לכלול זכויות קולקטיביות בחוקה. לפי השקפתו של הארגון, עקרון הדמוקרטיה הליברלית עשוי להוביל להגנה על הזכויות הקולקטיביות של המיעוטים. אבל אני סבורה, שאם תנוסח חוקה למדינת ישראל, עליה לכלול הבטחה קונקרטית לשמירה על הזכויות הקולקטיביות של הערבים כמיעוט ילידי ולא להסתפק בהכללתה בתוך עקרון הדמוקרטיה והשוויון האינדיווידואלי.

הבדל מהותי עיקרי בין המקרה הישראלי למקרה של דרום אפריקה טמון בכך שישראל מגדירה את עצמה מדינה יהודית. הגדרה אתנית זו איננה חלק מהחוקה של דרום אפריקה, והיא אינה כלולה ברוב החוקות המודרניות. הגדרתה של ישראל מדינה יהודית משמעה הצבת הצינות כאידיאולוגיית-על. אם מצב זה יקובע בחוקה, עלולה להישאר יותר מפרצה שתאפשר לעקוף את הסוגיות של שוויון לאזרחים ערבים ומתן זכויות דמוקרטיות ליברליות לקבוצה זו. במובן זה התפישה הצינית של המדינה נהפכת לעקרון-העל המכונן שלה, במקום העקרונות של שוויון הפרט והגנה על זכויות האדם.

במקרה של ישראל, כל הצעות החוקה שהועלו עד כה מדגישות את מהותה היהודית של המדינה; גישה זו מנוגדת מהותית לדמוקרטיה ולזכויות המיעוט הערבי. מכאן הצורך להדגיש קונקרטי את הזכויות הקולקטיביות של המיעוט הערבי, במיוחד אם ניסוח החוקה הישראלית יושלם טרם סיום הכיבוש ומימוש זכות השיבה. הנצחת המובן הציני – על הקשרו החזק עם הגיאוגרפיה והדמוגרפיה – נועדה בעיקר לתת לגיטימציה לפגיעה בזכויות הערבים. על כן יש להימנע מפרצות שיאפשרו זאת.

עוואד עבד אל-פתאח:

שיח הזכויות הליברליות נהפך לאחרונה לכלי עיקרי במאבקם של מיעוטים רבים בעולם למען צדק. תהליך זה התרחש במסגרת של מדינות לאום, שבהן הרוב והמיעוט אינם נאבקים ביניהם על הקיום והלגיטימיות של המדינה.

המקרה של העם הפלסטיני שונה, מכיוון שאין לו מדינה והמסגרת הפוליטית הרשמית שלו נותצה על ידי התנועה הצינית ויותר ממחצית תושביה הוגלו. המודל של האפרטהייד שונה מהמצב הפלסטיני בכל האמור בסוגיה המשמעותית של הפליטים, שהם רוב מניינו של העם הפלסטיני – אפילו בתוך השטחים הכבושים משנת 1967. יש גם בעיות הנוגעות לערבים אזרחי ישראל, שכבר אינם עסוקים רק באפלייתם או בהדרתם לשוליים, אלא מתמודדים עם ניסיונות לחפש דרך מעשית לדילול מספרם באמצעות מדיניות גלויה או סמויה.

בדרום אפריקה, ה-ANC סירב לכלול את הזכויות הקולקטיביות בחוקה לא מתוך התכחשות לעקרון הזכויות הקולקטיביות של המיעוטים הלאומיים, אלא, כידוע, מכיוון שהמיעוט הלבן השליט ניצל את זכויותיו הקולקטיביות כדי להצדיק את ההפרדה בינו לבין הילידים השחורים. הנהגת ה-ANC נזרה מלהמשיך במדיניות זו, במיוחד מכיוון שההתנהגות "הלבנה" המיוחדת עוצב בתהליך של התנהגות קולוניאליסטית מדכאה, לצד השתלטות בלעדית על השלטון ועל אוצרות המדינה. למרות זאת, החוקה של דרום אפריקה מכירה בשפות השונות המדוברות במדינה, 11 במספר, ובהן שפת המיעוט הלבן (אפריקאנס).

בנוגע לסוגיה הפלסטינית, במקרה שהפתרון יושתת על מדינה אחת אפשר להסתמך על שיח הזכויות הליברלי כל עוד פלסטינים חיים מחוץ למולדתם, בעקבות הגירוש השיטתי, מובאים בחשבון.

בכל הנוגע לערבים אזרחי ישראל ולפתרון של שתי מדינות, הזכויות הקולקטיביות נעשות חיוניות. בלעדית אין שוויון זכויות. עמדה זו מקבלת ביטוי בדרישת המיעוט הערבי בישראל להגדרה עצמית, באמצעות אוטונומיה תרבותית במדינת כל אזרחיה.